

LIDIA GODEK

O MODELOWANIU DEFORMACYJNYM. MAXA WEBERA KONCEPCJA TYPÓW IDEALNYCH¹

ABSTRACT. Lidia Godek, *O modelowaniu deformacyjnym. Maxa Webera koncepcja typów idealnych* [On Deformational Modeling. Max Weber's Concept of Idealization], edited by K. Brzechczyn, „Człowiek i Społeczeństwo” vol. XLII: *Modelowanie świata społecznego. Założenia – rekonstrukcje – analizy* [On Modeling of Social World: Assumptions – Reconstructions – Analysis], Poznań 2016, pp. 33-52, Adam Mickiewicz University Press. ISSN 0239-3271.

The article aims to reconstruct the idealization procedure understood as a deformational means of concept modelling in the theory proposed by Max Weber. The ideal type represents the basic form of the deformational transformation. Deformational modelling refers to a strategy of conscious and deliberate distortion of an object of empirical reality in varied and consequently counterfactual ways. The method essentially seeks to account for a concept by highlighting significant characteristics of the empirical content of investigated socioeconomic phenomena at the expense of their actual exemplification. The ideal type is a deformed means of representing a selected real-life phenomenon or object, oriented towards the fulfilment of specific cognitive goals while taking into account all methodological conditions involved in the process of its construction. By reference to Leszek Nowak's concept of “cross of spiritual powers”, it is possible to determine the type of deformational modelling presented by the concept under discussion. Based on the analysis presented in the article, it was concluded that the ideal type represents quantitative deformation (positive potentialization).

Lidia Godek, Instytut Filozofii UAM, ul. Szamarzewskiego 89c, 61-568 Poznań, Poland, e-mail: godly@amu.edu.pl

¹ Niniejszy tekst jest rozszerzoną wersją tekstu opublikowanego w języku angielskim: L. Godek, *On Deformational Modeling. Max Weber's Concept of Idealizations*, „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities” t. 108: *Idealization XIV: Models in Science*, red. G. Borbone, K. Brzechczyn, Rodopi – Brill, Leiden – Boston 2016, ss. 63-80.

Wprowadzenie. Postawienie problemu

Pytanie o teoretyczny i praktyczny charakter typów idealnych Maxa Webera we współczesnej nauce nurtuje większość filozofów nauki i metodologów, stąd mogłoby się wydawać, że problem ten dotyczy szczególnie recepcji tej koncepcji współcześnie. Jest to jednak wariacja na temat klasycznego pytania o charakter i znaczenie procedury idealizacji dla konstytucji nauk nowożytnych, a także potrzeby indeksacji cech szczególnych tej metody badawczej. A zagadnienie to jest interesujące nie tylko ze względu na właściwą interpretację samej myśli Webera, ale właśnie z uwagi na jasną i adekwatną samowiedzę metody idealizacyjnej jako takiej. Zakładam mianowicie, że stanowisko Webera, a wraz z nim również krytyka jego koncepcji dla modelu idealizacji wypracowanego w ramach poznańskiej szkoły metodologicznej ma zasadnicze znaczenie². Tym najważniejszym wspólnym obszarem jest niewątpliwie obszar metody poznania i teoretycznego modelowania pojęć teoretycznych dla poznania rzeczywistości społeczno-historycznej³.

Dziś dość wyraźnie widać, że wyniki badań nad myślą Webera, w szczególności w obszarze metodologii nauk humanistycznych, przyniosły daleko idący konsensus w odniesieniu do dwóch głównych punktów tej myśli. Niemal wszyscy są zgodni co do tego, że:

1. Podstawowe zagadnienia koncepcji Webera dotyczą metody i swoistej problematyki poznania rzeczywistości kultury (co dokumentuje antypozytywistyczny rys Weberowskiego zamysłu⁴), tj. tego, co w pracach Webera zostało pomyślane jako metoda idealno-typowej konstrukcji pojęć naukowych;

² Za początek badań nad idealizacją w poznańskiej szkole metodologicznej uznaje się wydanie prac Leszka. Nowaka: *O zasadzie abstrakcji i stopniowej konkretyzacji*, w: J. Topolski (red.), *Założenia metodologiczne „Kapitału” Marksa*, KIW, Warszawa 1970; *U podstaw marksowskiej metodologii nauk*, PWN, Warszawa 1971; *Wstęp do idealizacyjnej teorii nauki*, PWN, Warszawa 1977; *The Structure of Idealization. Towards a Systematic Interpretation of the Marxian Idea of Science*, Reidel, Dordrecht – Boston – London 1980.

³ M. Weber, „Obiektywność” poznania społeczno-naukowego i społeczno-politycznego, w: idem, *Racjonalność, władza, odczarowanie*, tłum. M. Hola, Wyd. Poznańskie, Poznań 2004, s. 167. Problematykę typów idealnych Webera w kontekście poznańskiej szkoły metodologicznej podejmowali: L. Nowak, *U podstaw Marksowskiej metodologii nauki*, PWN, Warszawa 1971, ss. 83-89; idem, *Typy idealne w koncepcji Maxa Webera*, w: J. Kmita (red.), *Elementy marksowskiej metodologii humanistyki*, Wyd. Poznańskie, Poznań 1973, ss. 350-361; K. Brzechczyn, *Varieties of Idealization and Strategies of Modification of Social Theory. The Case of the Totalitarian Syndrome*, „Człowiek i Społeczeństwo” 34/2012, ss. 235-247.

⁴ Warto zaznaczyć, że stosunek Webera do pozytywizmu był złożony i w głównej mierze kształtował się w zależności od kwestii problemowych. I tak, w sporze o metode

2. Za nić przewodnią tych Weberowskich dociekań należy uznać naczelną pytanie o logiczną funkcję i strukturę pojęć teoretycznych charakterystycznych dla nauk o kulturze⁵.

Istotne różnice zdań i kontrowersje metodologiczne pojawiają się przy interpretacji drugiego z tych punktów. Tym, co większość liczących się autorów – zresztą w rozmaitych aspektach – wysuwa tu na pierwszy plan, jest niedostateczność, a nawet pozorność propozycji, jakie Weber przedstawił dla uzasadnienia wyłączności pojęć typowoidealnych dla modelowania pojęć teoretycznych na gruncie nauk humanistycznych i społecznych. W szczególności twierdzi się, że jego przekonanie, iż typy idealne są swoistą metodą poznania kulturowego, okazało się w teorii bezzasadne⁶, a w praktyce złudne⁷. Uwagę zwraca także okoliczność, że większość sporów toczących się wokół typów idealnych jako procedury konstrukcji pojęć naukowych wydobywa na jaw ich problematyczny status poznawczy, wskazując przede wszystkim na kłopoty z ich uniwersalną ważnością oraz weryfikacją empiryczną⁸.

Jednak taka surowa ocena Weberowskiej koncepcji wydaje się nazbyt pośpieszna, przynajmniej dopóki nie zostaną jasno wypowiedziane i rozpatrzone pewne z góry powzięte rozstrzygnięcia, jakie tkwią u jej podstaw. Albowiem tym, co zgodnie można założyć w odniesieniu do całej Weberowskiej refleksji metodologicznej, jest bezproblemowy, poniekąd sam przez się zrozumiały i – co najważniejsze – jednolity zakres oraz znaczenie procedury idealizacyjnej jako deformacyjnego sposobu modelowania pojęć.

(*Methodenstreit*) Weber nierzadko sięgał po argumentację pozytywistów (np. Carla Menger). Natomiast w kwestiach realizmu pojęciowego wypowiadał się dość krytycznie. Filozoficzna refleksja nad nauką znajduje swoje przeznaczenie w metodologicznych poszukiwaniach i ostatecznie konkretyzuje się w próbach sprecyzowania pojęcia typu idealnego oraz określeniu jego użyteczności w badaniach nad kulturą (społeczeństwem). Weber jawi się tutaj głównie jako krytyk naturalizmu metodologicznego oraz realizmu pojęciowego. Ponadto gdy Weber atakuje pozytywizm – jego zasadnicza kampania skierowana jest przeciwko ich kumulatywnej koncepcji nauki i pojęciu obiektywności – to proponuje wypracowanie drogi pośredniej między pazernością sensów (hermeneutyką) a smakiem faktów (pozytywizm).

⁵ M. Weber, „Obiektywność” poznania..., ss. 171-172.

⁶ L. Nowak, *U podstaw marksowskiej metodologii nauk*, s. 86.

⁷ L.M. Lachmann, *The Legacy of Max Weber*, The Glendessary, Berkeley 1971.

⁸ Świadom tych słabości był sam Weber, który wprost pisał o ważności typów idealnych, która z konieczności jest względna i problematyczna, zawsze wtedy, gdy traktuje się je wyłącznie jako historyczne prezentacje danych empirycznych. Jeśli jednak ich się w ten sposób nie charakteryzuje, to pojęcia idealne mają ogromną wartość heurystyczną – służą do pomiaru i porównania treści empirycznych. Zob. M. Weber, „Obiektywność” poznania..., s. 175.

Przy czym zakładamy za Leszkiem Nowakiem, że metoda idealizacyjna jest antypozytywistyczna w stopniu, w jakim jest deformująca⁹.

Aby zrozumieć, na czym polega Weberowska metoda modelowania deformacyjnego, należy przeprowadzić rekonstrukcję metody tworzenia pojęć, uwzględniającą następujące elementy:

- zdeformowanie sposobów reprezentacji wybranego zjawiska – w koncepcji Webera typ idealny stanowi podstawową formę tego przekształcenia¹⁰;
- określenie celów poznawczych modelowania – dzięki typom idealnym Weber eksponuje istotne cechy składowe treści empirycznej, dokumentujące „swoistość” rozpatrywanego zjawiska empirycznego (typy idealne służą do rozpracowania historycznej jednorazowości zjawisk badanych)¹¹;
- określenie warunków metodologicznych związanych z procesem konstrukcji modelu – w koncepcji Webera oddaje je szczególna procedura abstrakcji¹².

Cele poznawcze Weberowskiej idealizacji

W opublikowanym w 1917 r. tekście „*Obiektywność*” poznania społeczno-naukowego i społeczno-politycznego Weber przedstawił swoją koncepcję nauk o kulturze. Każda dziedzina wiedzy, jego zdaniem, posługuje się określoną metodą i sposobem pozyskiwania wiedzy, a także narzędziami jej porządkowania¹³. Najistotniejszy chyba ze wstępnych problemów związanych z Weberowską idealizacją dotyczy zatem typu metody, którą czytelnik musi mieć na względzie. Rdzeniem tej koncepcji jest założenie, że specyfika celu poznawczego każdej pracy w dziedzinie nauk społecznych polega na uzależnieniu jej od „jednostronności” punktów widzenia, które wpływają nie tylko na wybór przedmiotu badań, ale także na jego analizę oraz sposób prezentacji. Analiza sposobu, w jaki Weber wyznacza przestrzeń poznania kultury, prowadzi do obrazu procedury badawczej, którą można przedstawić w trzech krokach.

⁹ L. Nowak, *The Adaptive Interpretation of Historical Materialism: A Survey. On a Contribution to Polish Analytical Marxism*, „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities” t. 60: *Marx's Theories Today*, red. L. Panasiuk, R. Panasiuk, Rodopi, Amsterdam – Atlanta 1997, ss. 235-236.

¹⁰ M. Weber, „*Obiektywność*” poznania..., ss. 172-173.

¹¹ Ibidem, ss. 161, 167.

¹² Ibidem, s. 182.

¹³ L. Godek, *Filozofia państwowości Maxa Webera*, Wyd. Naukowe IF UAM, Poznań 2013, ss. 22-29.

Pierwszym zadaniem poznawczym, przed którym staje badacz, jest wyodrębnienie z chaosu zjawisk interesującego zjawiska za pomocą idei wartościujących, „którym hołduje badacz i jego czasy”. Zdaniem Webera:

[...] w każdym wypadku jedynie część indywidualnej rzeczywistości wzbudza nasze zainteresowanie oraz ma dla nas znaczenie; jest tak, ponieważ tylko ta część pozostaje w związku z owymi ideami kulturowych wartości, które respektujemy, przystępując do rozpatrywania rzeczywistości. Dlatego tylko pewne aspekty nieskończenie dużej różnorodności pojedynczych zjawisk są warte poznania, tylko one są przedmiotem przyczynowych wyjaśnień – a są to te właśnie, którym przypisujemy ogólne znaczenie kulturowe. [...] wszechstronny, przyczynowy wywód jakiegoś konkretnego zjawiska oddający ponadto pełnię rzeczywistości jest jednak praktycznie niemożliwy, a właściwie absurdalny¹⁴.

Weber postuluje zatem, że postawiony wobec chaosu zjawisk badacz, przed przystąpieniem do działalności poznawczej, podejmuje próbę wyodrębnienia z rzeczywistości interesujących go zjawisk. Pierwszy etap procesu badawczego polega zatem na wyznaczeniu i sprecyzowaniu zakresu badań:

„Obiektywna” naukowa analiza życia kulturowego jako taka po prostu nie istnieje. Możemy temu stwierdzeniu nadać trochę węższy aspekt: nie istnieje żadna „obiektywna” naukowa analiza „zjawisk społecznych”, która byłaby niezależną od szczególnych i „jednostronnych” punktów widzenia; te ostatnie bowiem (w sposób jawny i świadomy lub też nie) stanowią kryterium wyboru przedmiotu badań naukowych, jego analizy i porządkującego opisu. Taki stan rzeczy wynika ze specyfiki celu poznawczego każdego społeczno-naukowych dociekań, które chcą wyjść poza czysto formalny ogląd prawnych lub konwencjonalnych norm życia społecznego¹⁵.

„Punkty widzenia” stanowią tu podstawowe kryterium wyboru przedmiotu badań naukowych, jego analizy i porządkującego opisu. Ta „jednostronność” poznania wpływa zarówno na wybór przedmiotu badań, jak i perspektywę jego oglądu. Nie jest też tajemnicą, że Webera interesował głównie ekonomiczny wymiar zjawisk kulturowych i społecznych.

Drugi etap pracy badawczej rozpoczyna się wraz z rekonstrukcją czynników istotnych dla badanego zjawiska. Innymi słowy, badacz rozpoznaje czynniki hipotetyczne, które wpływają na konstelacje zdarzeń:

[...] wszelkie poznanie kulturowej rzeczywistości będzie zawsze poznaniem stosującym specyficzne, szczególne punkty widzenia. Żądając od historyka

¹⁴ M. Weber, „Obiektywność” poznania..., s. 161.

¹⁵ Ibidem, ss. 154-155.

lub naukowca zajmującego się badaniami społecznymi umiejętności odróżniania rzeczy ważnych od nieważnych [podkr. L.G.] oraz umiejętności stosowania odpowiednich „punktów widzenia”, co jest elementarnym warunkiem ich pracy, żądamy od niego umiejętności odniesienia (w sposób świadomy lub nieświadomy) wydarzeń dokonujących się w rzeczywistości do uniwersalnych „wartości kulturowych” oraz wyeksponowania tych zależności, które są dla nas znaczące¹⁶.

Badacz eksponuje te zależności, które są dla niego znaczące (ważne), a ich struktura podporządkowana jest zawsze celowi i założeniom wyjściowym przyjmowanych przez badacza („aksjomaty wartości”).

Na tym etapie procedury badawczej przeprowadza się indeksację istotnych i przypadkowych cech konstruujących znaczenie i sens kulturowy analizowanego zjawiska. Etap ten można nazwać rekonstrukcją przestrzeni hipotetycznych cech rozważanego zjawiska. Badacz przyjmuje je po to, aby określić, jakiego typu czynniki mogą być istotne dla zjawiska badanego.

W kolejnym kroku badacz przeprowadza hierarchizację czynników w ramach zidentyfikowanego zespołu cech. Pewne czynniki wyróżnia jako najistotniejsze (główne), inne zaś, słabiej oddziałujące na wielkość badaną, pomija jako czynniki przypadkowe (drugorzędne). Powstaje uproszczony obraz rzeczywistości badanej, w której występują tylko czynniki główne. Innymi słowy, dokonuje się różnicowania pomiędzy tymi spośród czynników, które uznaje się za główne, a tymi, które uznaje się za przypadkowe. Konstrukcją, która umożliwia ujęcie istotnych cech badanego zjawiska, jest Weberowski typ idealny. Cel i przebieg tej procedury służy jego konstrukcji.

Trzeci i ostatni etap polega na konfrontacji przypadku empirycznego z typem idealnym i dokonaniu klasyfikacji na podstawie dystansu danego przypadku empirycznego z typem idealnym (dystans między cechami wchodzącymi w zakres określonego pojęcia a właściwościami rzeczywistości empirycznej, która nigdy nie odpowiada w pełni temu pojęciu, a jedynie zbliża się do niego w większym lub mniejszym stopniu)¹⁷.

Powyższe założenia postępowania naukowego składają się na rdzeń ujęcia nazywanego idealizacyjną konstrukcją pojęć naukowych. Wywodzi się ona z naszkicowanego wyżej schematu postępowania badawczego. Sama zaś konstrukcja typów idealnych składa się z dwóch elementów:

– stworzenia myślowego obrazu badanego zjawiska czy obiektu przez spotęgowanie (przejaskrawienie) cech jego empirycznej zawartości. W ten

¹⁶ Ibidem, s. 164.

¹⁷ Ibidem, s. 173.

sposób powstaje konstrukt myślowy (wyobrażenie) jednoczący w sposób niesprzeczny określone relacje i procesy;

– konfrontowanie typu idealnego z przypadkiem empirycznym i dokonanie klasyfikacji na podstawie dystansu danego przypadku empirycznego z typem idealnym (dystans między cechami wchodzącymi w zakres określonego pojęcia a właściwościami rzeczywistości empirycznej, która nigdy nie odpowiada w pełni temu pojęciu, a jedynie zbliża się do niego w większym lub mniejszym stopniu)¹⁸.

Warunki metodologiczne związane z konstrukcją modelu. Abstrakcja

Punktem krytycznym w rozumieniu, na czym polega Weberowska idealizacja, jest rozróżnieniu dwóch form abstrakcji. Już przy najbardziej pobieżnej lekturze można dostrzec, że termin abstrakcja występuje u Webera w dwóch różnych znaczeniach. Abstrakcję możemy rozumieć jako generalizację (uogólnienie obserwacji) lub idealizację (deformacja)¹⁹. Generalizacja umożliwia przejście na wyższy poziom rozważań dzięki empirycznemu uogólnianiu²⁰. Abstrakcja w drugim znaczeniu nie polega już na wyodrębnianiu (czy wyizolowaniu) pewnej klasy cech danych przedmiotów poznania, ale na deformacji tych cech, a dokładnie maksymalizacji ich natężeń, która prowadzi ostatecznie do wytworzenia typu idealnego pusto spełnionego w świecie.

Te dwa typy abstrakcji Weber ilustruje dwoma formułami pojęć: w wyniku pierwszej z nich powstają pojęcia abstrakcyjno-gatunkowe – typy realne, w wyniku drugiej pojęcia abstrakcyjno-typowe – typy idealne²¹. Typ realny powstaje poprzez indukcyjne uogólnienie cech zaobserwowanych zjawisk należących do danej klasy. Typy realne odnoszą się do rzeczywistości

¹⁸ Ibidem, s. 180.

¹⁹ Ibidem, s. 182. Odmienne stanowisko prezentuje L. Nowak, który stwierdza, że abstrakcja i generalizacja to dwie odmienne procedury badawcze. Por. dyskusję między Leszkiem Nowakiem a Renatą Zielińską. Zob. R. Zielińska, *Contribution to the Problem of Abstraction*, „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities” t. 17: *Idealization II: Forms and Applications*, red. J. Brzeziński, F. Coniglione, T.A.F. Kuipers, L. Nowak, Rodopi, Amsterdam 1989, ss. 9-22.

²⁰ L. Nowak, *Abstracts are not Our Constructs. The Mental Constructs are Abstracts*, „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities” t. 16: *Idealization I: General Problems*, red. J. Brzeziński, F. Coniglione, T.A.F. Kuipers, L. Nowak, Rodopi, Amsterdam 1990, s. 198.

²¹ M. Weber, „Obiektywność” poznania..., s. 182.

w taki sposób, że stanowią syntetyczne ujęcie tego, co jest wspólne wielu konkretnym zjawiskom. W konsekwencji również i hipotezy, w których pojęcia denotujące typy realne występują, są twierdzeniami rzeczowymi. W zasadzie typ realny stanowi nazwę wybranego przedmiotu, będącego typowym, charakterystycznym przykładem, reprezentatywnym dla przedmiotów określonego rodzaju. Można zatem powiedzieć, że Weberowskie pojęcie abstrakcyjno-gatunkowe stanowi w zasadzie przykład pojęcia klasyfikującego, które pozwala za pomocą funkcji zdaniowej przypisać określoną własność konkretnemu przedmiotowi i na tej podstawie stwierdzić, czy określony zbiór przedmiotów tę własność posiada, czy nie²². Formalna definicja typu realnego brzmi zatem następująco: typem realnym obiektu x jest faktyczny obiekt x' , który ma wszystkie właściwości wspólne z obiektem x w adekwatnym natężeniu. Zdaniem Webera taki typ pojęć jest całkowicie nieprzydatny w badaniach kulturowych, ponieważ:

Im bardziej pojemne jest pojęcie gatunku, tym bardziej oddala nas od bogactwa rzeczywistości; aby zawrzeć to, co wspólne dla możliwie największej ilości zjawisk, musi bowiem być ono pojęciem jak najbardziej abstrakcyjnym, a więc ubogim w treść. Poznanie tego, co ogólne, w naukach o kulturze nie będzie dla nas nigdy cenne samo w sobie²³.

Dlatego postuluje konieczność konstrukcji pojęć typologicznych, ale o charakterze idealnym, których celem jest wyraźne uświadomienie sobie nie tego, co gatunkowe, lecz przeciwnie – swoiste dla konkretnych zjawisk kulturowych²⁴.

Drugi typ abstrakcji pozwala na tworzenie pojęć przez zastosowanie metody idealizacji. Powstałe w wyniku tej procedury typy idealne (pojęcia typowo idealne) nie denotują realnie istniejących przedmiotów, lecz stanowią konstrukty wyznaczone przez pewne graniczne, nigdy faktycznie niewystępujące w rzeczywistości cechy:

„[Typ idealny – L. G.] jest obrazem myślowym, który nie jest ani historyczną rzeczywistością, ani tym bardziej rzeczywistością „właściwą” i który w żadnym wypadku nie istnieje po to, by służyć nam jako schemat, do którego przyrównuje się rzeczywistość w charakterze egzemplarza. Typ idealny ma znaczenie czystego idealnego pojęcia granicznego, do którego przyrównuje się rzeczywistość, by wyeksponować pewne istotne części składowe jej empirycznej zawartości. Pojęcia takowe są tworam, za pomocą których (i posługując się kategorią obiektywnej możliwości) konstruujemy zależności,

²² Ibidem.

²³ Ibidem, ss. 162-163.

²⁴ Ibidem, s. 182.

które nasza fantazja, zdeterminowana i ukształtowana przez rzeczywistość, oceni jako adekwatne²⁵.

Typ idealny w ujęciu Webera jest pojęciem krańcowym, ponieważ w uporządkowaniu cech wchodzących w zakres pojęcia znajdują się wszystkie możliwe charakterystyki w ich maksymalnym natężeniu. Z typem krańcowym pustym mamy do czynienia wtedy, gdy nie istnieje ani jeden przedmiot rzeczywisty, występujący we wszystkich wymiarach maksymalnych. Innymi słowy, typem idealnym jest nierzeczywisty obiekt lub nierzeczywiste zjawisko, które zostało tak skonstruowane, że spełnia dwa następujące warunki: należy do „krańcowego” wyniku systematyzacji i koniunkcji przeprowadzonej na zbiorze cech obiektów lub zjawisk rzeczywistych oraz owa pozycja „krańcowa” jest zbiorem pusto spełnionym²⁶.

Różnicę między dwoma kategoriami pojęć można opisać, uwzględniając kryteria ontologiczne i epistemologiczne. Na ich podstawie można stwierdzić, że typ idealny jest ontologicznie i epistemologicznie otwarty, zaś typ realny – ontologicznie i epistemologicznie zamknięty.

Kryterium ontologiczne. Typ idealny jest ontologicznie otwarty, gdyż odnosi się do cech zjawisk, z których nie wszystkie zostały zaobserwowane, natomiast typ realny jest ontologicznie zamknięty, gdyż odnosi się zawsze do przypadków, które już wystąpiły i wszystkie egzemplaryczne konkretyzacje zostały zaobserwowane (na podstawie tych obserwacji tworzy się generalizacje).

Kryterium epistemologiczne. Typ idealny jest epistemologicznie otwarty, gdyż odnosi się do przypadków, z których nie wszystkie zostały przebadane. Typ realny natomiast jest epistemologicznie zamknięty, gdyż dotyczy przypadków, z których wszystkie zostały już poznane²⁷.

Z uwagi na powyższe kryteria różnicujące dwa typy pojęć można stwierdzić, że Weber odrzuca realistyczną koncepcję pojęć na rzecz ich ujęcia instrumentalnego: „Tworzenie abstrakcyjnych typów idealnych nie jest więc celem, lecz środkiem”²⁸. Dzięki pojęciu idealnemu nie uchwytujemy wewnętrznie istotnościowej struktury rzeczywistości, a same typy idealne nie stanowią hipotez badawczych (inaczej jest z pojęciami realnymi). Pojęcia idealne stanowią rodzaj heurystyki, wyznaczają kierunek tworzenia hipotez. Nie są zatem opisem, ale środkiem do jego opisu:

²⁵ Ibidem, s. 175.

²⁶ Zob. J. Kmita, *Wykłady z logiki i metodologii nauki*, PWN, Warszawa 1977, ss. 174-175.

²⁷ Ibidem, ss. 171-173.

²⁸ Ibidem, s. 174.

W badaniach naukowych pojęcie typu idealnego ma usprawnić umiejętność osądu przyporządkowującego: typ idealny nie jest „hipotezą, ale zamierza wskazać kierunek dla możliwości tworzenia hipotez. Typ idealny nie jest również opisem tego, co rzeczywiste, ale chce stworzyć dla opisu jednoznaczne środki wyrazu²⁹.

Wszystkie prezentacje „istoty” zjawisk społeczno-kulturowych można wyrazić dzięki typom idealnym, których ważność jest nader względna i problematyczna zawsze wtedy, kiedy staramy się je traktować jako enumeratywną prezentację danych empirycznych, będącą historyczną syntezą (zarówno w aspekcie ilościowym, jak i jakościowym), natomiast o wysokiej wartości heurystycznej typów idealnych możemy mówić zawsze wtedy, gdy traktujemy je jako środki pojęciowe do pomiaru i porównywania rzeczywistości historyczno-kulturowej.

Warto zaznaczyć, że ten idealny obraz zjawisk i procesów, który powstaje w wyniku tego rodzaju abstrakcji, nie ma charakteru normatywnego, ale wyłącznie eksplanacyjny. Pojęcie jest obrazem myślowym, który nie jest ani rzeczywistością historyczną, ani tym bardziej rzeczywistością prawdziwą. Typ idealny nie jest wzorcem czegoś, co być powinno, ale szablonem, który służy do teoretycznego opisu zjawisk. Należy odróżnić zatem typy idealne w logicznym sensie od wartościującej oceny. Typ idealny jest całkowicie indyferentny w stosunku do wartościującej oceny i nie ma nic wspólnego z jakąkolwiek „doskonałością” poza czysto logiczną³⁰.

Typ idealny. Rekonstrukcja³¹

Taki sposób konstrukcji pojęć idealnych pozwala Weberowi zachować elastyczność w procedurze przyporządkowania typu do przedmiotu rzeczywistego. Pojęcia idealne mogą być orzekane o przedmiotach mających

²⁹ Ibidem, s. 172.

³⁰ Ibidem, ss. 180-181.

³¹ Proponowana tu rekonstrukcja ma charakter epistemologiczny i metodologiczny. Nie uwzględnia zatem wprost rzeczywistych i praktycznych zastosowań typu idealnego na gruncie teorii społecznej Maxa Webera. Należy jednak pamiętać, że Weber zaproponował instrumentalną i historyczną interpretację typu idealnego, który ma realizować konkretne cele badawcze, a mianowicie umożliwić ma zrozumienie (*Verstehen*) zjawisk społecznych. Widać to wyraźnie we wstępie do *Gospodarki i społeczeństwa*, w którym Weber formułuje i definiuje typ idealny działania celowo-racjonalnego. Typ idealny działania celowo-racjonalnego służy jako instrument do analizy i opisu rzeczywistości społecznej. Zob. M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2002, ss. 5-17.

cechy definicyjne w mniejszym lub większym stopniu, byle dostatecznie podobnych do typu. Umożliwiają również porównywanie przedmiotów rzeczywistych pod względem stopnia posiadanych cech oraz ich rangowanie. Typy idealne pozwalają, poprzez porównanie ich z konkretnymi zjawiskami, dostrzec zachodzące między nimi różnice i na tej podstawie wyprowadzać hipotezy je wyjaśniające, a tym samym dojść do pełniejszego zrozumienia badanych zjawisk historycznych (idiografizm).

Formalna definicja typu idealnego brzmi następująco: typem idealnym obiektu x jest możliwy obiekt x' , który ma przynajmniej jedną właściwość wspólną z obiektem x w maksymalnym natężeniu. Procedurę konstrukcji typu idealnego Weber opisuje w następujący sposób:

Zostaje on [typ idealny – L.G.] wypracowany poprzez jednostronne uwydatnienie jednego lub paru aspektów i poprzez połączenie wielkiej ilości rozproszonych, dyskretnych, istniejących w różnych proporcjach tu i tam, a czasem w ogóle nie istniejących zjawisk pojedynczych, które podporządkują się owym jednostronnie wyeksponowanym aspektom, tworząc w umyśle jednolity obraz. Obrazu tego, który jest czystym pojęciem, nigdzie w rzeczywistości nie można empirycznie odnaleźć, jest on utopią, zaś zadaniem historycznych badań będzie stwierdzić w każdym pojedynczym przypadku, jaki dystans dzieli rzeczywistość od owego idealnego obrazu³².

Na treść typu idealnego składają się maksymalne natężenia jednej lub kilku cech odpowiadających wyróżnionym czynnikom głównym, jednocześnie zaś pozostałe cechy występują w natężeniu zerowym lub bliskim zeru.

Zilustrujemy typ idealny konkretnym przykładem – rekonstrukcji pojęcia gospodarki wymiennej, który Weber wprowadza, charakteryzując procedurę idealizacji³³:

³² M. Weber, „Obiektywność” *poznania...*, ss. 172-173.

³³ Interpretatorzy i badacze spuścizny metodologicznej Webera przyzwyczaili nas do określonego sposobu prezentacji metody typowo-idealnej, która wprost realizuje jej pragmatyczne aspekty. A mianowicie sięgają oni zawsze po pojęcie typowo-idealne działania celowo-racjonalnego oraz typ idealny biurokracji. Jest to zrozumiałe, biorąc pod uwagę znaczenie tych dwóch kategorii z jednej strony dla koncepcji socjologii rozumiejącej (socjologia rozumiejąca jest „racjonalistyczna” w takim zakresie, w jakim uznaje niekwestionowaną użyteczność pojęcia działania celowo-racjonalnego dla badania zjawisk społecznych, a dokładnie działań jednostek), z drugiej dla socjologii polityki i teorii modernizacji, dla których typ idealny biurokracji stanowi kryterium pomiaru zmian społecznych (zob. M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo*, s. 7). Aby zrealizować cel metodologiczny, odwołam się jednak do pojęcia gospodarki wymiennej, ponieważ to ono stanowi przedmiotowe tło dla prezentacji idei typu idealnego, którą odnajdziemy na kartach rozprawy „Obiektywność” *poznania społeczno-naukowego i społeczno-politycznego*.

Abstrakcyjna teoria gospodarki jest przykładem jednej z tych syntez, które zwykło się określać mianem „idei” historycznych zjawisk. Prezentują one nam *idealny* obraz tego, co dzieje się na rynku towarowym w obrębie spółek zorganizowanych dla gospodarki wymiennej, wolnej konkurencji i ściśle racjonalnego działania. Obraz ten, powstawszy w naszym umyśle, skupia pewne relacje i wydarzenia historycznego życia w jeden zgodny kosmos powiązań. Co do treści, konstrukcja taka posiada cechy utopii, którą uzyskaliśmy poprzez uwydatnienie w myśli określonych elementów rzeczywistości. Ich stosunek do empirycznie danych faktów życia polega jedynie na tym, że jeżeli w jakimś stopniu stwierdziliśmy lub przypuszczamy istnienie realnych zdarzeń zależnych od „rynku” (są to te powiązania, które w konstrukcji myślowej zostały przedstawione abstrakcyjnie), wówczas możemy sobie pragmatycznie wyobrazić i zrozumieć specyfikę tej konstrukcji za pomocą typu idealnego. Możliwość taka może się okazać cenna, wręcz nieodzowna zarówno w sensie heurystycznym, jak i dla samego opisu³⁴.

Naukowe pojęcie gospodarki wymiennej stanowi zawsze rodzaj syntezy, której dokonuje się w określonych celach poznawczych. Pojęcie gospodarki wymiennej jest wyabstrahowane z syntez cech, które można odnaleźć w konkretnych epokach historycznych. Badacz suwerennie decyduje o doborze cech (właściwości), które przypisuje konkretnemu zjawisku – chodzi tu o cechy, z uwagi na które badane zjawisko ma przypisany sens i znaczenie kulturowe. Następnie badacz powinien odnieść te cechy do ich krańcowej postaci. W ten sposób powstaje konstrukcja pojęciowa, konstrukt myślowy, niemający odpowiednika w rzeczywistości. Pojęcie idealne łączy dany tu i teraz szczegół doświadczenia w całość i dokonuje się w nim pewna myślowa synteza, jednak nie jest to ustalenie receptywne, lecz konstytutywny warunek wszelkiej treści doświadczenia. Typ idealny stanowi zatem sprawne narzędzie porządkowania chaotycznej rzeczywistości działań ludzkich i w tym sensie wprowadza w rzeczywistość podmiot poznający, a zatem pozwala rzeczywistość ustrukturyzować.

Aby dokonać systematyzacji manifestacji cech, badacz wyznacza pewien zakres czasowy i przestrzenny, z którego czerpie wiedzę dotyczącą charakterystyk badanego zjawiska. Na podstawie dominujących poglądów występujących w danym zakresie czasowym i przestrzennym badacz dokonuje syntezy cech w maksymalnym natężeniu w postaci obrazu myślowego, które nie ma znaczenia egzemplarycznej konkretyzacji, ale „czysto idealnego pojęcia granicznego, do którego »przykłada« się rzeczywistość, by uwyraźnić określone znaczące części składowe jej empirycznej zawartości i z którymi się ją porównuje”³⁵. Zwróćmy uwagę, że kiedy pytamy, co w empirycznej

³⁴ M. Weber, „Obiektywność” poznania..., s. 172.

³⁵ Ibidem, s. 92.

rzeczywistości odpowiada kategorii „gospodarki”, znajdujemy w odpowiedzi nieskończoność rozproszonych ludzkich działań, unormowania prawne, relacje, stosunki o charakterze unikalnym lub powtarzalnym, wiarę w faktycznie obowiązujące normy i zasady działania. Naukowe pojęcie gospodarki, jakkolwiek by ono było formułowane, zawsze stanowi rodzaj syntezy, której dokonujemy w pewnych celach poznawczych. Jednak konkretna treść, jaką historycznie „gospodarka” przybiera w owych syntezach, może zostać unaoczniona jedynie poprzez odniesienie do jej typu idealnego.

Typ idealny gospodarki wymiennej powstaje przez połączenie w koherentną strukturę okresowych cech, które występują w rozproszeniu w działalności gospodarczej różnych epok i krajów. W cytowanym fragmencie Weber sformułował układ cech, za pomocą których można określić specyfikę działań gospodarczych. Gospodarka posiada więc następujące właściwości:

- wysoki stopień zorganizowania społecznego,
- dominacja form wymiany dóbr, obrotu towarowego,
- wolna konkurencja,
- racjonalność podmiotów.

Za typologiczne pojęcie gospodarki wymiennej uznajemy pewien złożony układ, którego treść stanowi koniunkcja własności: A, B, C, D w ich maksymalnym natężeniu oraz relacje przyporządkowania pozwalające odnosić obraz idealny do konkretnych historycznie udokumentowanych przykładów. Konkretny obiekt empiryczny w mniejszym lub większym stopniu zbliża się (realizuje, egzemplifikuje) dany typ przez posiadanie odpowiednich wartości danej cechy i sytuuje go na skali wyznaczonych przez relacje przyporządkowania. Charakterystyka konkretnego przypadku gospodarki X w tym czwórelementowym uporządkowaniu polega na podaniu miejsca zajmowanego przez niego w każdym z wymiarów danej cechy. Taka konstrukcja pojęcia umożliwia zatem porównywanie zjawisk historycznych ze względu na stopień posiadanych cech. Dopuszczalne jest nawet, że jakiś obiekt uznany zostanie za podpadający pod dany typ nawet wtedy, gdy pewnych cech zaliczanych do pojęcia nie posiada w ogóle lub posiada je w znikomym stopniu.

Dopasowywanie pojęcia idealnego do rzeczywistości silnie wiąże się z koniecznością identyfikacji, przez którą rozumie budowanie takiego wskaźnika, dającego podstawę do oceny różnicy „zachowania się” pojęcia idealnego w stosunku do rzeczywistego przedmiotu. Dopasowywanie typu idealnego do rzeczywistości rozumiane jest jako sprawdzanie czy rozwiązanie zadania identyfikacji, co ma doprowadzić do zbudowania typu idealnego mogącego stanowić podstawę do przeprowadzenia na nim racjonalizacji pojęciowej danego fragmentu rzeczywistości, których wyniki stanowiłyby

bazę do wnioskowania o specyficznych i wyjątkowych cechach badanego zjawiska. Takie podejście wydaje się jasne i precyzyjne, w rzeczywistości jednak, budując typy idealne, napotykamy wiele problemów właśnie przy określaniu dokładności i adekwatności pojęcia idealnego. Problemu tego jednak nie można jednoznacznie rozstrzygnąć, ponieważ w naukach społecznych nie istnieje skala, która pozwala w sposób jednoznaczny porównywać różnice między stopniami nasilenia własności.

Idealizacja i modelowanie deformacyjne

Leszek Nowak, określając szerokie pole stosowalności idealizacji w naukach społecznych, wskazał na dwa dominujące paradygmaty: neo-Weberowski, gdzie idealizację traktuje się jako procedurę konstrukcji pojęć naukowych, oraz neo-Heglowski, w którym idealizacja polega na oddzieleniu w badanym zjawisku tego, co istotne, od tego, co przypadkowe³⁶. Modelowanie inspirowane tradycją heglowską, znacznie bliższe metodzie idealizacji uprawianej w ramach paradygmatu poznańskiej szkoły metodologicznej, polega na konstrukcji abstrakcyjnego modelu badanego zjawiska w celu wyekspozowania czynników istotnie go korygujących. Idealizacja w duchu Weberowskim polega natomiast na „przejaskrawieniu” cech empirycznie rozpoznanego stanu badanego obiektu po to, aby zbudować analityczny konstrukt pojęciowy zawierający wszystkie cechy obiektu wyjściowego w natężeniu maksymalnym.

To, co wspólne dla obu tych koncepcji, dotyczy sposobu zastosowania idealizacji, która skrywa się pod strategią konsekwentnego modelowania deformującego. W wersji Heglowskiej deformacja polega na uwzględnianiu w rekonstrukcyjnym opisie danego zjawiska takich jego aspektów, które przez badacza zostają uznane za ważne i istotne (badacz pomija drugorzędne cechy badanego zjawiska). W wersji weberowskiej natomiast deformacja polega na przejaskrawianiu (maksymalizacji) cech badanego zjawiska w celu ujęcia przedmiotu badań w całej jego złożoności i kompleksowości. Zarówno w jednym, jak i w drugim przypadku poznanie naukowe nie polega na wiernym kopiowaniu rzeczywistości, ale na takim jej deformowaniu, by móc wyłonić z niej najważniejsze związki i zależności (Hegel, poznańska szkoła metodologiczna) oraz wszystkie potencjalne cechy jej zawartości

³⁶ L. Nowak, *The Idealizational Approach to Science: A Survey*, „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities” t. 25: *Idealization III: Approximation and Truth*, red. J. Brzeziński, L. Nowak, Rodopi, Amsterdam – Atlanta 1992, ss. 9-10.

empirycznej (Weber). Można zatem stwierdzić, że poznanie naukowe nie stanowi bezzależniowego odzwierciedlenia „obiektywnych” faktów³⁷.

W ten sposób idealizacja potwierdza swoją przynależność do jednej z grup procedur modelowania nazywanej deformacyjną³⁸. Metody te polegają na celowym „odkształcaniu” przedmiotu (rzeczywistości empirycznej) w modele teoretyczne na sposoby możliwie różnorodne i przy tym kontrfaktyczne. Biorąc pod uwagę to, że każdy przedmiot wyposażony jest spośród szeregu własności w pewną ich grupę, a każda z tych własności przyjmuje określone natężenie, można wyznaczyć dwie podstawowe procedury deformacyjne:

– deformację ilościową (słabą), która polega na przypisaniu obiektowi jakiejś jego cechy w stopniu różnym od tego, jaki empirycznie wykazuje. Wśród tego typu procedur wyróżniamy potencjalizacją dodatnią, która polega na przypisaniu własności w stopniu wyższym od wykazywanej, oraz potencjalizację ujemną, gdy wartości własności danego obiektu wyznaczone są na ich minimalnym poziomie. Maksymalne uposażenie obiektu w natężeniu danej cechy za Nowakiem, nazywamy mityzacją (graniczny przypadek potencjalizacji dodatniej), natomiast w minimalnym – ideacją (graniczny przypadek potencjalizacji ujemnej);

– deformację jakościową (silną), która polega na kontrfaktycznym wzbogacaniu bądź zubożaniu danego obiektu o pewną własność (abstrahujemy w tym przypadku od natężenia tej konkretnej własności). Pierwszą procedurę nazwiemy redukcją, drugą transcendentalizacją. Granicznym przypadkiem reduktów obiektu empirycznego jest obiekt pusty, pozbawiony wszelkich własności, a granicznym jego transcendensem jest obiekt pełny, pozbawiony wszelkich braków³⁹.

Łącząc oba te wymiary deformacji, otrzymujemy schemat (nazywanym „krzyżem władz duchowych”), który pozwala wstępnie sklasyfikować metodę deformacji Maxa Webera. Metoda deformacji, którą stosuje Weber, ma wymiar zarówno ilościowy, jak i jakościowy. Na te dwa aspekty deformacji wskazuje jasno wyrażenie „jednostronne uwydatnienie jednego lub paru aspektów”. Idealizacja polega na przypisaniu obiektowi idealnemu cechy lub cech w stopniu wyższym od tego, jaki empirycznie wykazuje. Powtórzmy słowa Webera:

Zostaje on [typ idealny – L.G.] wypracowany poprzez jednostronne uwydatnienie jednego lub paru aspektów i poprzez połączenie wielkiej ilości

³⁷ M. Weber, „Obiektywność” poznania..., s. 174.

³⁸ L. Nowak, *Abstracts are not Our Constructs...*, s. 197.

³⁹ Ibidem, ss. 198-200.

rozproszonych, dyskretnych, istniejących w różnych proporcjach tu i tam, a czasem w ogóle nie istniejących zjawisk pojedynczych, które podporządkują się owym jednostronnie wyeksponowanym aspektom, tworząc w umyśle jednolity obraz. Obrazu tego, który jest czystym pojęciem, nigdzie w rzeczywistości nie można empirycznie odnaleźć, jest on utopią, zaś zadaniem historycznych badań będzie stwierdzić w każdym pojedynczym przypadku, jaki dystans dzieli rzeczywistość od owego idealnego obrazu⁴⁰.

Owe spotęgowanie właściwości czy cech obiektu pozwala interpretować procedurę idealizacji Webera, zgodnie ze słownikiem Nowaka, jako potencjalizację dodatnią, a zatem zinterpretować typ idealny jako maksymalne uposażenie obiektu. Ponadto, biorąc pod uwagę przekonanie Webera o utopijnym charakterze typu idealnego, a zatem kontrfaktycznym wzbogacaniu obiektów idealnych o pewne własności, które empirycznie nie są diagnozowane, można powiedzieć, że idealizacja nie polega na redukcji analizowanych cech, ale na połączeniu (syntezie) dużej ilości rozproszonych, dyskretnych, istniejących w różnych proporcjach cech zjawisk pojedynczych, które podporządkowane są owym jednostronnie wyeksponowanym aspektem⁴¹. W wyniku tej procedury powstaje obiekt pełny, pozbawiony wszelkich braków. Procedura idealizacji w ujęciu Webera polega zatem na konstrukcji obiektu pełnego, tj. jego absolutyzacji⁴². Warto zwrócić uwagę, że obiekt pełny, podobnie jak obiekt pusty, jest pusto spełniony w świecie⁴³.

Modelowanie deformacyjne Webera będą zatem definiować jako strategię celowego i świadomego odkształcania przedmiotu rzeczywistości empi-

⁴⁰ M. Weber, „Obiektywność” poznania..., ss. 172-173.

⁴¹ Ibidem, s. 180.

⁴² Nieco odmienna interpretacja Weberowskich typów idealnych jako metody deformacji została przeprowadzona w: I. Nowakowa, *The Method of Ideal Type's versus the Method of Idealization*, w: J. Brzeziński, A. Klawiter, T.A.F. Kuipers, K. Łastowski, K. Paprzycka, P. Przybysz (red.), *The Courage of Doing Philosophy Essays Presented to Leszek Nowak*, Rodopi, Amsterdam 2007, ss. 159-167. Autorka wskazuje w nim, że konstrukcja typów idealnych Webera jest szczególnym rodzajem potencjalizacji, a dokładniej szczególnym rodzajem potencjalizacji ujemnej (deformacja słaba). Tymczasem Weber wielokrotnie powtarzał, że typ idealny to pewna utopijna idea, która łączy w wewnętrznym spójnym obrazie idealnym „spotęgowane jednostronnie” w swych wystąpieniach określone cechy. Cechy te manifestują się w myślowym wyrazie (*Gedanken ausdrück*) (Por. M. Weber, „Obiektywność” poznania..., ss. 171-173). Wydaje się zatem, że mamy do czynienia raczej z maksymalizacją cech niż z ich minimalizacją. Stworzenie takiego typu idealnego pozwala badaczowi analizować rzeczywistość na podstawie kryterium dystansu, jaki dzieli zjawiska realne od typu idealnego pełnego (również pusto spełnionego w świecie).

⁴³ Podobna sugestia, aby interpretować typ idealny jako obiekt pełny (wynik procedury transcendentalizacji) została sformułowana w: J. Halas, *Weber's Ideal Types and Idealization*, „Filozofia Nauki” 1(93)/2016, s. 10.

rycznej na możliwie różnorodne i w konsekwencji kontrfaktyczne sposoby. Cel metody deformacji sprowadza się w gruncie rzeczy do wyeksponowania w pojęciu istotnych cech zawartości empirycznej badanych zjawisk społeczno-ekonomicznych kosztem ich rzeczywistej egzemplifikacji. Zakładamy przy tym, że model to zawsze wyidealizowany (zdeformowany) sposób reprezentacji wybranego zjawiska czy obiektu rzeczywistego, ukierunkowany na realizację określonych celów poznawczych, z uwzględnieniem wszystkich warunków metodologicznych związanych z procesem jego konstrukcji. Okazuje się zatem, że nie istnieje izomorficzna równość między postrzeżeniem a przedstawieniem naukowym, a poznanie przyjmuje postać przekształcenia, które pozwala na wyeksponowanie najważniejszych rysów badanego zjawiska. Zasadność czy dokładność modelu w teorii idealizacji nie jest mierzona wiernością odzwierciedlenia rzeczywistości, ale trafną deformacją zjawiska. Budowa modelu wiąże się jednak z koniecznością pogodzenia spójności logicznej i „ważności” uwzględnienia w modelu maksymalnie dużej liczby cech zjawiska czy obiektu rzeczywistego w maksymalnym ich natężeniu.

Zakończenie

Fenomenalizm epistemologiczny Webera

Zarówno idealizacja polegająca na oddzielaniu w badanym zjawisku tego, co istotne, od tego, co przypadkowe, jak i idealizacja rozumiana jako konstrukcja pojęć idealnych nie są alternatywne wobec modelowania deformacyjnego, lecz są najwyraźniej jego dynamicznym i statycznym ujęciem⁴⁴. Idealizacja staje się tutaj powszechnie obowiązującą zasadą w naukowym poznawaniu rzeczywistości kulturowej. Koncepcji realizowanej w ramach poznańskiej szkoły metodologicznej i zawartej w pracach Webera nie należy zatem uważać ani za alternatywne ujęcia metody modelowania, ani za alternatywne ujęcia idealizacji. Wręcz przeciwnie – deformacja, która realizuje się w obydwu tych formach, naznaczona jest tym samym przekonaniem o charakterze ludzkiego poznania i narzędzi, które służą do analizy i opisu rzeczywistości badanej. Tym, co Nowak przedstawia i opisuje jako

⁴⁴ Koncepcja Webera ma charakter statyczny – im większą ilość przypadków empirycznych bierzemy pod uwagę, tym częściej współistnieją ze sobą cechy wyróżnione w typie idealnym – jest to struktura statyczna, bo widzimy w niej tylko współwystępowanie pewnych cech rzeczywistości empirycznej, nie dostrzegamy natomiast wzajemnego oddziaływania.

„idealizację”, jest przecież konstrukcja abstrakcyjnego modelu badanego zjawiska. Dla badanego zjawiska badacz ustala hierarchię czynników głównych (istotnych) i czynników pobocznych (mniej istotnych). Indeksuje zatem te własności, które uważa za fundamentalne, i w ten sposób ustala zależności badanego zjawiska od wpływających nań czynników głównych. To, co Weber przedstawia i opisuje jako „idealizację”, nie ogranicza się jedynie do deformacyjnego modelowania pojęć (abstrakcyjny konstrukt pojęciowy), ale również do procedury badawczej polegającej na hierarchizacji czynników pod względem ich ważności. Choć w sposób operatywny oba stanowiska stosują metodę idealizacji (poziom metodologiczny), to na poziomie założeń wyższego rzędu (założeń filozoficznych) występuje między nimi dość istotna różnica. Stanowisko Nowaka, zgodnie z jego deklaracją, możemy określić jako esencjalistyczne (zarówno w planie ontologicznym, jak i epistemologicznym), a stanowisko Webera jako fenomenalistyczne. Nowak hierarchizuje czynniki pod względem ważności dla struktury przedmiotowej („rzecowego powiązania przedmiotów”), Weber natomiast zakłada, że zróżnicowania ważności nie mają charakteru obiektywnego, ale należą do natury naszego dyskursywnego poznania („myślowe powiązanie problemów”). Nauki społeczne jako nauki o rzeczywistości pozwalają rozumieć rzeczywistość badaną jako ciągle na „nowo uzyskiwany wynik” i „niekończące się zadanie” stawiane wobec naszych władz poznawczych, epistemologicznych i co najważniejsze – praktycznych działań. Konstruując typ idealny poprzez „jednostronne spotęgowanie” i zróżnicowanie cech zjawisk społeczno-kulturowych, Weber tworzy strukturę ważnościową zjawisk badanych (u Nowaka występuje struktura esencjalna), która jest zmienna w czasie i zależy od celu oraz założeń wyjściowych przyjmowanych przez badacza. Struktura ważnościowa nie ma zatem charakteru obiektywnego, tylko intersubiektywny⁴⁵. Typ idealny ma zatem pełnić funkcję nowej metody, która umożliwi powstanie nowej nauki. Weber stwierdza wprost: „Nie chodzi o »rzeczowe« związki między »obiektami«, lecz o myślowe

⁴⁵ Podjęcie wątku różnic występujących między koncepcją Webera a Nowaka wymaga dodatkowych i szczegółowych studiów. Warto w tym miejscu zasygnalizować, że punktem wyjścia dla takiej analizy porównawczej powinny być kwestie wynikające z założeń metafizycznych przyjmowanych przez obu badaczy. Do nich w pierwszej kolejności możemy zaliczyć: spór pomiędzy esencjalizmem (Nowak) a fenomenalizmem (Weber), różnice pomiędzy budową struktury esencjalnej (Nowak) a budową struktury ważnościowej (Weber), sposobem rozumienia pojęcia abstrakcji: deformacja jako idealizacja (Nowak) i deformacja jako szczególna forma abstrakcji (Weber), pragmatycznego wymiaru typu idealnego: ujęcie esencjalistyczne (Nowak) i ujęcie instrumentalne (Weber), szczególnego typu modelowania: atrybutywnego (Nowak) i akcydensowego (Weber).

powiązania problemów. Te ostatnie właśnie leżą u podstaw poszczególnych dziedzin nauki. Tam, gdzie z pomocą nowej metody usiłuje się rozwikłać nowy problem i gdzie w ten sposób odkrywa się nowe prawdy, które są zaczątkiem nowych znaczących aspektów, tam powstaje nowa »nauka«⁴⁶.

Literatura

- Brzechczyn K., *Varieties of Idealization and Strategies of Modification of Social Theory. The Case of the Totalitarian Syndrome*, „Człowiek i Społeczeństwo” 34/2012.
- Godek L., *Filozofia państwowości Maxa Webera*, Wyd. Naukowe IF UAM, Poznań 2013.
- Godek L., *On Deformational Modeling. Max Weber's Concept of Idealizations*, „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities” t. 108: *Idealization XIV: Models in Science*, red. G. Borbone, K. Brzechczyn, Rodopi – Brill, Leiden – Boston 2016.
- Halas J., *Weber's Ideal Types and Idealization*, „Filozofia Nauki” 1(93)/2006.
- Kmita J., *Wykłady z logiki i metodologii nauk*, PWN, Warszawa 1977.
- Lachmann L.M., *The Legacy of Max Weber*, The Glendessary, Berkeley 1971.
- Nowak L., *Abstracts are not Our Constructs. The Mental Constructs are Abstracts*, w: J. Brzeziński, F. Coniglione, T.A.F. Kuipers, L. Nowak (red.), *Idealization I: General Problems*, „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities” t. 16, Rodopi Amsterdam 1990.
- Nowak L., *O zasadzie abstrakcji i stopniowej konkretyzacji*, w: J. Topolski (red.), *Założenia metodologiczne „Kapitału” Marksa*, KIW, Warszawa 1970.
- Nowak L., *U podstaw marksowskiej metodologii nauk*, PWN, Warszawa 1971.
- Nowak L., *Wstęp do idealizacyjnej teorii nauki*, PWN, Warszawa 1977.
- Nowak L., *The Adaptive Interpretation of Historical Materialism: A Survey. On a Contribution to Polish Analytical Marxism*, „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities” t. 60: *Marx's Theories Today*, red. L. Panasiuk, R. Panasiuk, Rodopi, Amsterdam – Atlanta 1997.
- Nowak L., *The Idealizational Approach to Science: A Survey*, „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities” t. 25: *Idealization III: Approximation and Truth*, red. J. Brzeziński, L. Nowak, Rodopi, Amsterdam – Atlanta 1992.
- Nowak L., *The Structure of Idealization. Towards a Systematic Interpretation of the Marxian Idea of Science*, Reidel, Dordrecht – Boston – London 1980.
- Nowak L., *Typy idealne w koncepcji Maxa Webera*, w: J. Kmita (red.), *Elementy marksowskiej metodologii humanistyki*, Wyd. Poznańskie, Poznań 1973.
- Nowakowa I., *The Method of Ideal Type's versus the Method of Idealization*, w: J. Brzeziński, A. Klawiter, T.A.F. Kuipers, K. Łastowski, K. Paprzycka, P. Przybysz (red.), *The Courage of Doing Philosophy Essays Presented to Leszek Nowak*, Rodopi, Amsterdam 2007.
- Weber M., *Gospodarka i społeczeństwo*, tłum. Dorota Lachowska, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2002.

⁴⁶ M. Weber, „Obiektywność” poznania..., s. 68.

- Weber M., „Obiektywność” poznania społeczno-naukowego i społeczno-politycznego, w: idem, *Racjonalność, władza, odczarowanie*, wybór, wstęp, tłum. M. Holona, Wyd. Poznańskie, Poznań 2004.
- Zielińska R., *Contribution to the Problem of Abstraction*, „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities” t. 17: *Idealization II: Forms and Applications*, red. J. Brzeziński, F. Coniglione, T.A.F. Kuipers, L Nowak, Rodopi, Amsterdam 1989, 1989.